

Чаваш халәхне "качча тухна" Раиса Сарпи

- Раиса, 1970 султа тухәҗри паллә сәвәҗ качча тухма ыйтсан эсә аңа тәхтасә тәмасәр җапларах хурав панә: "Эпә чәваш халәхне "качча тухатәп". Питә пәлес килет: санән чәрунте чәваш халәхә мәнле ыраң йышәнатә?"

- Ун чухне эпә мана савса пурнаҗ сукмакәпе пәрле утма чәннә чаплә поэта сәвәпа хуравларәм: "Тилмәрсех эс чәнәтән мана. Ңитмә хал хытармашкән чуна Кур, җилпе кәрешен ват юман тымарпа ытамлатә җырана. Кәрешме, җәнтерме сәмәл мар, парәнтәрмә пәрех җил аңа. Ма тесәссән вәл җәр хәватне пәтәм чун-чәрипе халә туйтә, ма тесәссән чәрийә патне юн пулса җәр сәткенә пыратә. Кур, җкерчәк: асамлә хәват кәларатә юмана тәппипех, тымарсем-аләсем җат та җат уйрәласә җәртән, вәл типет. Тилмәрсех эс чәнәтән мана, җитмә хал хытармашкән чуна... Аң чәнсем, аңлансам, ыра сун, эпә - йывәҗ, җәр - халәхә ман..."

- Хәв чәваш халәхән икәселми пайә иккенне хәсан аңлантән?

- 1992 султа, Алма-Атара. Казахстанән ун чухнехи тәп хулинче иртнә Пәтәм тәнчери тәрәк халәхәсен поэзийән 2-мәш фестивалне хутшәнна шәпа пурчә. Унта Н.Фазыл ячәллә преми лауреачә пулса тәтәм. Турци телекуравә: "Тин җәс пишнә лауреат роләнче хәвәра мәнле туйтәр?" - ыйту пачә. "Ку җәнтерү - манән җәнтерү җәс мар, пәтәм чәваш поэзийән җәнтеревә. Манән пултарулаңхән пучахә чәваш культури аңлә уйәнче җитәннә", - хуравларәм эпә. Тәләрке те чәвашсенех шыраса җүретәп. Чәвашла каласнине Атлантидәра та, Авалхи Римра та - Спартак восстанийә вәхәтәнчә - Константинопольре те, Афинәра та, Иорданире те, Палестинәра та тәләрке илтәтәп... Унта-кунта иңсете кайсан, чәвашла каласнине илтсен савәннипе те пәлханнипе куҗран куҗсулу хонәти...

- Поэт - халәх элчи. Элчи җәс те мар...

- 1992 султа Казахстанри поэзи фестиваләнче җәнтерүҗә ятне тивәҗсәнрен 1994 султа мана Турцире йәркеленә тәрәк халәхәсен поэзи фестивалне те йыхравларәҗ. 40 ытла арҗын сәвәҗ хушшинче пәртән-пәр хәрарәм пултәм. Эпә Чәваш җәршывәнчен килнине пәлсен чечен сәвәҗи мана мәйран пәвса илчә те җухәрма пуҗларә: "Чечня вәрҗи тухнин сәлтәвән 80 проценчә Чечня айәпәпе пуҗланнә терә сирән президент!" Эпә, җакнашкәл харкашәва кәтмәскәр, җухалә са кайрәм. Унтан хәйне кәкәрәнчен ярса тытрам та пуҗпа шутласа әлкәриччен җапла каларәм: "Эпә президент позчә мар! Ман халәхән 95 проценчә Ельцина хирәҗ сәсәланә". җак вәхәтра эпир вярәсла тавлашнине тәлмачә ыттисене туркәлла куҗарса панә та чечен поэтне пухәннисем аса кәртәҗ. Ун хыҗҗән вәл темисе хутчен те каҗару ыйтәр. Эпә вара аңа чәваш халәхән йывәр та сәваплә кунсуләпе паллаштартам, йәхтәшсәмән Кавказри асаплә та пәлхәвлә тапхәрә җинчен, Атәлҗи Пәлхарәнчи шәпи, Хусан ханствинчи хутләрхәсәр пурнаҗ җинчен тәплән аңлантартәм. Юлашкинчен эпә чәвашсене хутәленине хисәплесе вәл мана киләштерчә. Уйрәллә чухне җакән пек каларә: "Чәваш халәхә - маттур халәх, мана тәван пекех туйәнчә. Эсә - чән-чән патриот. Сана пула эпә чәваш халәхне чунтанах юратрам..."

- Хут җинчә пичет җапа Раҗсей Президентә аңә пуҗнә Автор прави җинчен калакан саккун пачах әҗлемест. Те тарәх-малла куншән, те савәнмалла?

- Концертсенче җылай чухне артистсем поэтсемпе композиторсен ячәсене пачах асанмаҗҗә. Хәйсем чәваш чәлхи грамматикипе стилистикине пәсса җыркаланә сәмах пуххипе мухтанса: "Хам җырна", - тесе җине-җинех вәҗкәнләнесәҗ. "Сирән ятсене каласан концерт вәраха тәсәлатә", - теме вара пәртте именмеҗҗә.

- Чи хәрушми - паян, пасар вәхәтәнче, җамрәксән сәвә җырма пәрахни. Писательсене союзсәнчи җыравәҗсем те вәтәлчәҗ. Ман шухәшпа, җакән тәп сәлтәвә - поэзи сумран тухни. Унчченрех, Совет Союзә арканиччен, поэт ята тивәҗнисем пыҗкә хисәпрәччә. җыравәҗсен пәрләнне кәнисем черет тәрса хваттер илнә, кану җүрчәсенче әҗлесе пурәннә, пыҗкә гоноарсем илсе ют җәршывсене кайса курнә, кәнеке издательствинче хулаң икәксәм кәларнә...

- җамрәк чухне эпә 40 җәршыва җитсе куртам. Чи пәрремәш кәнеке "Парне" тухичченех гоноар авансәне пачәҗ те Германияе кайрам. Пәр ярам сәвә җыраса килтәм. Мускавра "Молодая гвардия" издательствәра 1977 султа кун җути курнә "Розы в росе" кәнеке гоноарәпе Италие җитсе куртам. "Римри тәлпулу" поэма хайларәм. Вәл вярәсла тухнә шулаң вәренү кәнекисене те кәнә. "Розы в росе" кәнеке "Раҗсей җамрәк сәвәҗисәнчи лайәх кәнеки - 1977" диплома тивәҗсәр. Аңа илнә вәхәтра Тәван җәршыв җинчен җырна чәвашла тата вярәсла сәвә Мускаври пыҗкә кермене пухәннисән умәнче каларәм. Уяв президиумәнче Александра Пахмутова композиторпа, Геннадий Сарфанов космонавтпа юнашар лартәм. Чаплә җынсемпе паллашрам. "җәлтәр җумәрә" кәнеке вара Вәтәҗәр тинәсә тәрәх җулҗүреве чәнчә. Ун чухне эпә Грецире, Египетра, Турцире, Кипртра, Сирире пулса куртам. Кашни кәнеке пичетленмесеренех ют җәршыва кайрам.

- Кәнеке кәларса савәннә җәс мар, чунна та җылай ыраттарнә эсә. Пәрремәш кәнекүне "Парне" Георгий Орлов хәй редакцилекен "Ялав" журналта пәршелсәр җапа хуҗнә...

- җавна пула эпә чутах вилеттәм. Ун чухне эпә анне пулма хатәрленәттәм. Усал хыпар хытах пәлхантарнипе пәрремәш ача пәр уйәх маларах питә асаплән җуралчә. Хам пәшәрханнәран варами ача та пәлханнә. Пырши мәйәҗ тавра икә хутчен сәврәннә... Пурнаҗа аран тавәрчәҗ хәр пәрчине. җуралнә хыҗҗән икә минутран тин сас пачә... җав саманта аса илсен те куҗран сулаң тухатә! Василий Пушкинпа Виталий Мурлышов, Афәлек Энтепе, Стихван Шавли пичетре мана хутәлесе статья хыҗҗән статья кәларчәҗ. Тавах вәсене! Стихван Шавли эпә әҗлекен издательствәри ача-пача редакцияне кәрсе тәчә те: "җамартаран тин кәна сәмсине кәларнә чәппе амәрт-кайәк хушаматлә җәхансем сәхса пәрахәш-шән, эпә сана хам хутте илетәп", - терә ман җийән аллине Улаң евәр сарса. Вәл лирикәллә сәвәҗсене тишкәрсә җыраса иккәмәш кәнекене издательство планне кәрттерчә.

- Василий Пушкин критик, пирән ентеш, санән 40-мәш кәнекү тухнә ятпа ирттернә пултарулаңхә җәҗәнче калани асрахә: "Ача чухне Сарпи сәвә җырайман, аңа ашәҗ Василий Велвокай җыраса панә тетчәҗ ялта, халә вара Василий Велвокай сәвә җырайман, аңа хәрә Раиса Сарпи хайласа паратә тесе сәмах сараҗҗә".

- Ку мән? Иртнә кәркунне Измаил Исемлек тәл пулчә те җапла каларә: "Раиса, эсә ачусене Юрий Сементертен җуратнә теҗҗә". Халәх хапха җәвар тесе ахалә каламаҗҗә... Темшән, тен, пит хыт "юратнәран" Юрий Сементер чәваш писателән союзән коммунистсен партиен организациен секретарә пулнә чухне

мана коммунистсен партиенчен парти взносә тәлемен тесе чутах кәларатчә. Бюрора йышәннине җирәпләтме парти членәсен уҗә пухәвнә тәратнә. Кун пирки мана, больницәра вьртаканскере, әҗтешәм Роза Митрушкина пыраса систерчә. Эпә больницәран тухса тарса пухәва кайрам. Пурте мана хирәҗ сәсәларәҗ. Кәларчәҗ. Эпә тәтән та җапла каларәм: "Наци преступникәсене те, миллионшар җын вәлерекенсене, персе пәрахиччен юлашки сәмах парасәҗ. Эсир мана сәмах памасәра "персе" пәрахәрә. Хәвәра әтем чунән инженерәсем тетәр. Манән хәрушә трагеди пулчә: ывәләма җухатрам. Сире - кулаш. Эпә парти умәнче айәллә мар. Парти взносәне эпә тәленә..." Лаврентий Таллеров сәмах каларә: "Мән пулса иртет кунта? Партие илес тата кәларас әҗсән хәйән йәрки пур. Сарпи нимпе те айәпланман!" Унтан Василий Давыдов-Анатри тәчә: "Эппин, мана та партирен кәлармалла... Эпә те парти взносәне өнер кәна тәлерәм... ВААП урлә ярса панә уҗә пирки пәлмен те..." - терә. Питә хытә шавланә хыҗҗән пуху мана партие каялла йышәнчә. Больницәна таврәнтам. Тухтәрсем мана нумай вәхәт сиплерәҗ.

- Епле лекнә-ха эсә ун чухне больницәна?

- Виҗҗәмәш ача кәтеттәм. Хваттер илме черет тәваттәмәш хут сәврәнса ситнәччә. Хваттере калех урәххине пачәҗ. Писательсене союзән председателә Анатолий Емельяновчә ун чухне. Ун патне кәтәм. "Эпә черетре пәрремәш тәратәп, тәваттәмәш хут эпә илес хваттер ордерне урәххине парасәҗ", - терәм. "Пуйәс кайнә..." - терә эпә алә тәратса суялнә председателә. Каяс тесе тәнанчә. Председателән әҗ пүләнне Николай Терентьевпа Петр Львов җыравәҗсәсем пыраса кәчәҗ. Иккәшә те үсәр. Терентьев мана темтеләр каласа күрентерчә. "Сире, юхмасене кутран тапса кәлармалла литературәран!" - тесе җухәрса ман пата пыма тәчә хайхискер. Пәр-икә метр җәс юлнәччә. Хам сисмесәрех чәмәрсем хытрәҗ... Терентьев тәп чарәнчә. җак вәхәтра унән җамки тәләнче чукмар пыҗкәш йәлтәркә чәмәр курәнчә. Терентьев хыттан кәшкәрса ячә те Емельянов хыҗне тарчә, сике-сике кәшкәрма пуҗларә: "Шәпапана!" Пиләк тәләнчен касса кайрә те пәсә тәрәх юн юкса аңчә... Больницәна җаклантам. Эпә больницәра вьртнә вәхәтра Мускавра парти взносәсене тәрәслеме ятарлә комисси килнә. Парти чухәнланнипе тәп комитет Хушу тунә та, ВААПра капласна вьртнә "парәмсене" авторсене васкасах перекет кәнеки җине куҗарса панә. Эпә җәнә хваттер илесе шанса банкри перекет кәнекине хупнәччә. Пәлмен уҗә килесе. Килнә уҗәна банк җәнә кәнеке уҗә перекетленә. Пәр "Волга" илмеләх уҗә! Мускав тәрәсләвәсем пирки ытти писателе пәлтернә пек мана әтемле калама юраман-им? Эпә пыра ларнә җак чәмак-

Литература султалакә пирән пурнаҗа вьрхәнсә чәваш халәхәпе тата чәваш җыравәҗсемпе сәвә тулә чәваш литературин кәреки? җак ыйтусем та илемлә сәввисемпе пуяллатакан поэтпа, җәҗлә премисән лауреачәпе, Пәтәм чәвашсен "Кәмәл дипломанчәпе, ЧР культуран тава тивәҗлә әҗсәнчә.

кана халә те җәтса яраймастәп. Эпә хастар вәй хуни, манән гоноар питә пыҗкә пулни вәчәрхеттернә-ши әҗтешәмсене?..

- Николай Терентьевән тәнләвә патәнче җиссе илнә чәмәр җинчен мән шутлатән?

- Тем вәхәтран питә паллә экстрасенсене каласа патәм та: "Варунти ачу сана хутәлеме үтрен тухса энергиллә хәватпа шанлаттарнә пүтсәре", - тесе аңлантарчә... Анне те җәплах каларә... Пирән анне, асанне пекех, турә хәвачәллә хәрарәмчә. Асанне Тәван җәршывән Аслә вәрҗи пуҗланассине ял халәхне малтанах пәлтернә. Вәл җынса тәракан икә юпа анакан хәвел сийән хәресленнине курнә. җав самантра: "Ыран вәрҗә пуҗланатә!" - тенине илтнә... Анне хәй манпа җире чухне пирән җурт сийән хәрлә җәлтәр җуталса тәнине асәрханә. Аттене те кәтарнә. җав җәлтәр эпә җуралнә кунхи җәрле җухалнә. Анне җав җәлтәр пәлтерәшне хәй вилес умән каласа аңлантарчә... Кун пирки эпә хамән тәпчәв кәнекин алсәрәвәнчә җыртәм.

- җамрәк чухне саншән мән чухлә каччә пуҗ җухатман-ши?! Эсә вара пәрремәш класрах күршә касра пурәнәкан Геннадий Бородкина киләштернә.

- Халә те качча илес текен җылай. Никам та мана хам җула памастә. Эпә шүтлетәп вара: "Качча тухма хирәҗ мар, аңах упәшкана, ачасене, мәнуксене те пәрле илсе пырәп". Чәннипе вара җамрәк чухне Польшәна та, Италие те, Америкәна та, Кавказа та, Украинәна та, ытти нумай җәре те качча тухса пурәнма май пулнә. Аңах эпә пәрремәш класрах Генәна киләштертәм. Вәл мана ун чухне асәрхамастчә. Те йәренәтчә? Ача чухне ман җамка җине калама та җук нумай шатра тухатчә. Алә тулли шәпәнччә. җавәнпа эпә чәтма җук вәтанаттам. Генәсен җүрчә җине җырмаи хураң хыҗҗәнчән сехечә-сехечәпе вәртән пәхса тәраттам. Вәл җүречере кураңсан вәшт пытанаттам. Ташә кружокәнче унпа пәрле ташланәшән хәпәртәтәтәм. Ташлама та уншәнах җүреттәм. Вәл вара манран пәрәнәтчә. Эпә 9-мәш класра вәреннә чухне вәл аттестат илчә. Комсомол организациен секретарә пулнә май Генәна класне вәренсе тухнә ятпа саламлама кайрам. Вәсен ячәпе "Юратнә шул, сыв пул" сәвә каларәм. Кайран юрату җинчен сәвә вуланә май Генәна куран пәхрәм... Вәл мана җав каҗ аҗатма пичә. Кил умәнче ыталарә. "Эпә җәрәпех санпа юнашар тәма хатәр", - терә. Хәйне чәтма җук юратсан та: "Ман санпа җур җәкунт та тәрас килмест", - тесе тәксе ятәм та пүрте чупса кәтәм. җав каҗа эпә 8 сул кәтнәччә. җәрәпе макартам. "Шуйттанпа пәрлешсен те җак Бородкина ниҳәҗан та качча тухмастәп", - тәв турәм эпә. Кайран уншән миҗә сул вутра җуннә, аңа хәйне җавән чухлә җунтарсан тин качча тухрам.

- җак хәрү юрату Чәваш җәршывнә үнерҗә парнеләрә. Илемпи Бородкина хәйән куравәсене, Мускавра пурәннә май, час-часхә ирттерет. Ывәлу Роман хәй ятне тивәҗстерет. Сәвә хыҗҗән сәвә, калав хыҗҗән калав җыратә. җәнә сул умән вәл сана пыҗкә парне турә - иккәмәш ывәләпе савәнтарчә. Халә эсә виҗә мәнуклә "пенси пики".

- Мәнукәмсем манән ытларах та. Пәрне, шәккалат тәслине, усрава илтәмәр. Пурне те пәр пекех юрататәп. Вәсене ура җине тәратас тесе, җак кунсенче 64 сул тултартам пулсан та, пәр канмалли кунсәр

хәчә. Мән җәнни илсе килә-ха вәл исем валли? Мәнле мәнәҗләхпа чәваш поэзийән җүпҗине хәйән Мишши, Алексей Талвир ячәллә асә фестивалән "Чи чаплә поэт" е Раиса САРПИЕ калаҗас терәм.

ирхи хамән җәрарәм кәчә. Чәвашла кәнеке туяңчә "Манән Пәвара пурәнәкан 80 султи анне пур. Шупашкартан пәр чәвашла кәнеке те пулин илсе килме ыйтәр", - терә вәл. "Аннесене чәвашла вәреннә, пире вара чәвашла вәрентмен, эпә чәвашла вулама пәлмәстәп җав", - куляңчә Тутарстан хәрарәмә. Вәреннә пулсан вәренәтчә өнтә вәл. Ман шухәшпа, "җитсенчен" килет наци литературин кунсулә, тәрлә халәх чәлхи пулассипе премисси. "Мускавра җүҗ кассан Чәвашла пуҗ касаҗҗә", - тенә авалтан. Маричә те, Мордвара та, ытти тәрәхра та җапла... Мускав: "Эй, тәрлә халәх җыннидем, ачәрсене тәван чәлхәре вәреннә", - тесе чәнү тусан җәҗәне пулсәҗҗә. Тивәҗлә канәва тухсан та И.Н.Ульянов ячәллә ЧПУн искусство факультетәнчә җамрәксене 7 сул вәреннә. Икә сул каялла Мускав җак факультетра чәваш чәлхи кирлә мар тенә. Мәнех калам? җитмәл сулхи юбилейнен әҗлесәшәнчә университетра. Ура уҗә, ас-тән йәркеллә чухне студентсен чәваш чәлхине хисәплеме хәнәхтарас кәмәл пыҗкәчә...

- Чәваш чәлхи хисәпрен тухсах пыратә. Икүлсенче стена хаҗачәсене вярәсла алапарасәҗ, библиотекәсенче кәнеке җүл кәсене вярәсла җыраса илемлесеҗ. Халәлхә унта-кунта чәвашсеме әҗлесеҗ! Чәвашла җырма-вулама пире кам җыратә?

- җак кунсенче ман лавккана вәтам сулсенче хәрарәм кәчә. Чәвашла кәнеке туяңчә "Манән Пәвара пурәнәкан 80 султи анне пур. Шупашкартан пәр чәвашла кәнеке те пулин илсе килме ыйтәр", - терә вәл. "Аннесене чәвашла вәреннә, пире вара чәвашла вәрентмен, эпә чәвашла вулама пәлмәстәп җав", - куляңчә Тутарстан хәрарәмә. Вәреннә пулсан вәренәтчә өнтә вәл. Ман шухәшпа, "җитсенчен" килет наци литературин кунсулә, тәрлә халәх чәлхи пулассипе премисси. "Мускавра җүҗ кассан Чәвашла пуҗ касаҗҗә", - тенә авалтан. Маричә те, Мордвара та, ытти тәрәхра та җапла... Мускав: "Эй, тәрлә халәх җыннидем, ачәрсене тәван чәлхәре вәреннә", - тесе чәнү тусан җәҗәне пулсәҗҗә. Тивәҗлә канәва тухсан та И.Н.Ульянов ячәллә ЧПУн искусство факультетәнчә җамрәксене 7 сул вәреннә. Икә сул каялла Мускав җак факультетра чәваш чәлхи кирлә мар тенә. Мәнех калам? җитмәл сулхи юбилейнен әҗлесәшәнчә университетра. Ура уҗә, ас-тән йәркеллә чухне студентсен чәваш чәлхине хисәплеме хәнәхтарас кәмәл пыҗкәчә...

- Чи шухәшпа, паянхи чәваш литературини әйә еплерех?

- Пәлән хуплашкәллә "сумлә" кәнеке чылаң кәларчәҗ сәвәҗ-түсәмсем. Чән калатәп кулпашкисем питә чаплә! Чылай-әшән кәнекисене хамән лавккара сутма хәтләсә пәхрәм. җур султа пәр кәнеке те туяңчә рәҗ. Хамән "брошюркәсем" пәчәкәҗнәчәккән саланаҗҗә. Паянхи чәваш литературин шайә пирки татса калаймастәп эпә тухнә пур кәнекене вәлерсен те вярәлә әлкәреес җук. Алла лекнисенчен вярәсем киләшесәҗ, хәшәсем тивәҗстерәҗ. Пәр шутласан, тәнче классики шутнә кәнә ют җәршыв кәнекисем те пүрте әлешмесәҗ. Чәваш поэзийәнче те тәнчә шәләнчи вәйлә япаласем тәл пулсәҗҗә... Пултарулла сәвәҗсәсем литобработә туса кәларнә кәнеке лавәлех. җавән поэзи те, прозаңа та тивәҗлипе халәкәне питә йывәр. Автор хәй аван җыратә и аңа такам якатса паратә?.. Артистсене җине тухсан түрех паллә: пултәлхә пур-и, җук-и?.. Халәх хәйне киләҗнине хәех суялать.

- Иҗәсәва вәсләнә май пәлес килет: Литература султалакәнчен мән кәтетән?

- Мән кәнекесән пуххине кәларма әмәләнәтәп. Вулакансемпе тәл пулма тухса әҗрес кәмәләм пыҗкә. Литература султалакәнче Мускавра чәваш сәвәҗсәсемпе җыравәҗсән уявне йәркелесән аванчә. җу уйәхән 3-мәшәнчә аттемәр Василий Велвокай 100 сул тултаратә. Унән юбилейне республика шайәнче паллә вәсәчә. Эпә унән 4 кәнекине кун сути кәтарнә. Юбилей тәлне унән сәвәҗсәсем вярәсла куҗарәвәсән 2-мәш пайнә кәнекелетсе кәларасишән. Чәваш җыравәҗсене - чән-чәннипех тивәҗлисе-исә патшаләх шайәнче пулшмаллах. Вәсәҗ чәлхене упракан, аталантаракан вәй.

Альбина ЮРАТУ каласнә.